

Լ Ե Ձ ՈՒ Ա Ր Ա Ն Ա Կ Ա Ն

ՍԱՐ-Ք-ԵՄԻ շուրջ

Բիւզանդիոսնի մէկ գիտողութիւնը թէ ասորիւն ասորամուտ բառ մըն է՝ վերջերս մղեր է պոլսական հայ մամուլը բանամարտի մը, որուն գինագուլը հայհոյութեամբ կնքուեր է դժբաղդարար։

Սաւալի է որ աններող պարագաներու բերմամբ չկրցանք տեսնել այն բոլոր յօդաւածները, որոնք սոյն լեզուական հարցին լուսաբանութեան ծառայած պէտք են ըլլալ։ Մեր միակ տեսածն է Բիւզանդիոսնի 3,183րդ թիւը, ուր Տիգրան Եւթէնճեան հրատարակած է իր «Թաթուց Վանանդացիի Վերջին խօսք» ին դէմ վերջին խօսքը։ Խիստ գուհիկ նախատական ոճով մը խմբագրուած է սոյն յօդաւածը. որմէ կը հասկընանք նաեւ թէ իր ընդդիմախօսները նոյն իսկ զինքը գերագանցեր են այդ մասին, ինչ որ բացարձակապէս աններելի է՝ որեւիցէ բարեկիրթ անձի՝ ըլլա՛յ ան կրօնական կամ աշխարհական։ Վրճարանելու այս աննախանձելի եղանակին առաջին անգամ չէ որ հանդիսատես կ'ըլլայ ընթերցող գասակարդը։ Ե՛րբ պիտի հասկցուի մեր մէջ թէ ապացուցուած թեան զօրութիւնը՝ փաստերու զօրութեան, իրողութեանց եւ սկզբունքներու յստակ ներկայացման մէջ կը կենայ, ա՛յ թէ նախատական ոճի եւ հայհոյութեանց մէջ։

Առաջագրեալ լեզուական հարցին անցնելէ առաջ համառոտաբար պիտի պարզենք մէկ երկու կէտեր, որ կը բարացուցեն մեր գրողներու վիճակները։

Ամեն գրող անպատճառ «թոփ ալ նէ է՞ծ էս կ'ըսէ աւ կը յամառի մինչեւ վերջ, ոճի ամենաճարտար դարձեալներով, խուսափողական յարձակումներով՝ առանց մեծանշանաբար խոստովանելու իր ընդդիմախօսին մէջ բերած փաստերուն ընդունելութիւնը։

Ուշագրաւ է նաեւ մեր գրողներուն ծայրայեղ յանդիմութիւնը անանկ խնդիրներու մէջ, որոնց մասին աղքատ է իրենց հմտութեան պաշարը։ Ա՛յ, տարօրինակ է արդարեւ որ կարեւոր հարցերու մասին մղուած վրճարանութեանց մէջ մասնագէտները կը լռեն։ Հետեւաբար կրօնական վրճարանութեանց մասնագէտները՝ աստուածաբանները չեն, ոչ ալ լեզուական հարցերու մէջ՝ լեզուաբանները, ո՛չ ալ գիտական հարցերու մէջ գիտնականները, եւ այլն՝ (ցանցառ բացառութիւնները յար-

գեղով անշուշտ)՝ Ու անդին ուրիշներ խորիւստ վճիռներ կ'արձակեն իրենց մասնագիտութեան սահմանէն դուրս հարցերու մասին, ուր հեղինակութիւն ունեցող անձնաւորութիւններ իսկ զգուշաւոր եւ վերապահ գաղափարներ միայն պիտի յայտնէին: Պարսուելի է յաւէտ սանձաւորչաւ գրողներու յաւակնոտութիւնը: Քանի՜ հաճելի եւ միանգամայն օգտակար պիտի ըլլայ, եթէ մեր մէջ ալ ճամնն օք իր անկիւնին մէջ փայլի: Քանզի անկէ դուրս արշաւելով կը նսեմանայ ինքը՝ նսեմացնելով նաեւ իր անկիւնը: Ահա՛ թելադրութիւն մը, որ մէկը վշտացնելու հանդամանքը չունենալէ զատ՝ անոր արամադրութեան համաձայն դուր ծելով կրնան մեծապէս օգտուիլ մեր գրողները, հետեւաբար նաեւ ընթերցող հասարակութիւնը:

Իզգուաբանական հարցերու մէջ ո՛րքան պատուական կ'ըլլայ հետեւիլ օրինակին Մէյէներու, Հիւբշմաններու, որոնք իրենց ծովացեայ հմտութեան միացուցած են համատուութիւն, եւ վիճարանութեանց մէջ փափկանկատ են միշտ: Ու խնդրական պարագաներու ներքեւ՝ երբ առնուք « հաւանականաբար այսպէս է » կ'ըսեն, ինչո՞ւ մենք « անշուշտ այսպէս է » կը բացազանչենք: Ա՛հ, որքան մեծ է տարբերութիւնը գիտնականին ու կէս-գիտնականին միջեւ:

Գալով սար-ֆելս բառին՝ ո՛չ տուրանտան ծագում ունի, ինչ որ ենթադրել էր Բիւզանդիոն, ո՛չ ալ սեմական, զոր փաստաբանել քննացեր է Տիգրան Եւթէնճեան. սա հնաւորոպական բառ մըն է:

Սանսկրիտ ८RI — P. A. attain, undergo, enter into (a condition), հասնիլ, ենթարկուիլ, մտնել (վիճակի մը); assume (a form), առնել (ձեւ մը, կերպարանք մը); lean on, attach oneself to, resort to, (քանի մը) յենուիլ, ինքզինքը յարելի, ապաւինիլ; R. V. have recourse to, choose, assume (a form), բանի մը ապաստանիլ, ընտրել, առնել (ձեւ մը, կերպարանք մը); p. p. Sam - ८rita, joined, united with, կցուած, (քանի մը) միացած: Տե՛ս Sanskrit English Dictionary, by Arthur A. Macdonell, Oxford.

Իսկ սանսկրիտ ८RI բառին համապատասխանող պահլաւերէն բառըն է.

SAR — (gâdish-awestisch) V. Vereinigen, միաբանել, յարել, հաւաքել, խմբել, (խաւրմ) յարմարել:

Praes. 4. sâra -; s - Aor. 1 sâreš —

Inf. sarə, saroi.

1) Vereinigen mit, anschliessen an —.

2) Medium, sich vereinigen mit — sich anschliessen an —; es halten mit —. Vgl. gr. κραται; ai. âsirta.

G. Sarə, inf. sich zu vereinigen, verbinden mit, sich zu anschliessen an —.

Նոյնպէս նաեւ Sarôî, *Sb'u* Altiranisches Wörterbuch, von Christian Bartholomae.

Արդ հոս յիշե՛նք լեզուաբանական հաստատուն օրէնք մը թէ՛ երբ բառ մը արմատապէս գոյութիւն ունի լեզուական ընտանիքի մը երեք անդամներուն մէջ (կրկուքը խիստ յաճախ անբաւական են), ա՛լ կարելի է ստուգապէս որոշուած նկատել անոր բնիկութիւնը: Հետեւաբար երբ սա ր՝ քոյր լեզուներու մէջ ÇRI, Sar, *саръахъ*, եւ այլն ձեւերը ունին որ թի՛ իմաստով եւ թէ ձայնադիտական օրէնքներով լիապէս կը համապատասխանեն իրեն, ա՛լ անանդի է զայն տուրանեան կամ սեմական նկատել: Իրրեւ հնտերոպական բառ անվիճելի կը մնայ իւր գոյութիւնը:

Իսկ դաւով Տիգրան Եկեղէնեանի փաստաբանութեան թէ սար-ք-եմ բառը նախ սար-եմ ձեւով կիրարկուած է հայերէնի մէջ՝ կարծենք թէ իրաւունք ունի: Հաւանականաբար նաեւ կարգ-եմ բառին հետ դարձած ունելով եւ հանդիսութեան (assimilation) օրէնքով՝ կարգ ու սարգ, կարգ-եմ սարգ-եմ եւ ապա առանձին ալ սարք-եմ եղած է, քանի որ գ. կ եւ ք սասերուն ղիբար փոխանակելը հազուադէպ չէ մեր լեզուի մէջ. մանաւանդ լեզուի անկման շրջաններուն այդպիսի նուրբ երանդներ անտեսուած են իսպառ: Ասկէ դատ՝ լեզուաբանութեան մէջ կան բաղմամբիւ կէտեր, զորս կրնան լուսաբանել միայն զանազան դասաւորարբաներու մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւնն ու Լեզուաբանական Վաղընջալոսութիւնը (Palaeontheologie linguistique), եւ մեր լեզուին համար տակաւին ո՛չ մին եւ ո՛չ միւսը լիակատար ուսումնասիրութեան ենթարկուած է, հետեւաբար շատ ու շատ բառերու՝ դարերու ընթացքին մէջ ենթարկուած իմաստի երանդները անծանօթ կը մնան: Առանց պարագաներու մէջ լուել եւ նոր լոյսի սպասել լաւագոյն եզանտկն է:

Հոս յարմար է համոտոտակի յիշել ուրիշ կէտ մըն ալ, զոր Տիգրան Եկեղէնեանի ծանօթ յօդուածը կը թելադրէ:

Լեզուաբանութեան մէջ բառերու հնչման նմանութիւնը սխալ ուղղութեան կը տանի սկսնակները: Ստուգարանութեան այդ կերպը՝ իր ականաւոր ներկայացուցիչներուն՝ Ինճիճեանի եւ Հիւնքեարպէյէնտեանի հետ ա՛լ անցեալին պատկանելու է: Ահա՛ հակիրճ մէջբերում մը պրոֆ. Մէյէէ, որ հայ լեզուաբանութեան հոյակապ հեղինակութիւններէն մէկն է: «... Քանզի երկու տարբեր լեզուներու մէջ նոյն իմաստը տուող երկու բառերու նմանութիւնը կրնայ դիպուածի արդիւնք ըլլալ լիովին. այս կերպով է որ անկիւ. bad (= գէշ) բառը նոյն իսկ հետաւոր աղերս մը չունի պարսկ. պէշ բառին հետ, որ նմանապէս կը նշանակէ գիշ...» Աւելի ընդարձակ տեղեկութեան համար տե՛ս Introduction à l'Étude Comparative des Langues Indo-Européennes, par A. Meillet.

Իսկ պրոֆ. Մօլտոն (Maulton) այս մասին խօսած առին՝ ի միջի այլոց կը յիշէ անկէ՝ cover եւ սեմական քաղաք բառերը, որ հնչմամբ եւ նշանակութեամբ (= ծածկել) նման ըլլալով հանդերձ՝ որեւիցէ աղբիւս չունին, այլ լոկ զուգարդպութեան արդիւնք են:

Ու Տիգրան Եւլիքէնճեան (որ յաւելտ գրաբարագետ մըն է քան լեզուաբան), այդ տարրական սխալը կը գործէ, երբ սրաւ-եմ ը կը համեմատէ արաբ. ستر , ستر , ستر բառին հետ՝ հնչման արտաքին նմանութենէն ու մօտաւոր իմաստէն դատելով: Մինչդեռ ձայնադիտական օրէնքները կը հակառակին ասոր. քանզի ستر , ستر կամ ستر յաւելտ սթր-ել, սթր-ել կամ սթր-ել տառադարձել կարելի պիտի ըլլար. քանի որ ձայնանիշը բառին սկիզբին չպատկանիր. եւ զէթ մենք չենք դիտար արարեքէնէ՝ փոխառեալ բառ մը որ առանց սկզբնատառ ձայնաւորի՝ իր վերջնութիւն վանկին ձայնանիշը կորսնցնելով եւ զայն սկզբնատառ ձայնաւորի վերածելով հայերէն ձայնաւոր մը կամ բնական ը մը տալ, ինչպէս կ'ենթադրէ ستر , ستر կամ ستر բառին սթր-եմ ի վերածումը. ուր և տառը սը հնչել կարելի չէ: Եթէ ձայնադիտութեան յայտնի օրէնքները չհակառակէին, հնչման նմանութենէն դատելով՝ դէիտ արարեքէնի փոխառեալ բառ մը նկատել կարելի էր:

Սակայն ինչ հարկ կայ ջանալու անպատճառ սեմական գրոշմ տալ բառի մը, որ հնեւրոպական է ակներեւ. եւ հա՛ւ. —

Սանսկրիտ. *Star, Stri, bestrew, cover, սփռել, ծածկել*; *astrita, strewn, spread out, covered, ցանուած, փռուած, տարածուած, ծածկուած*; *Stri-ti, bestrewing, covering, ցանում, ծածկում*; *A (= Atmanepada) Stiré (R. V.), scatter, strew (especially the sacrificial grass), ցանել, սփռել (մասնաւորաբար զոհաբերութեան խոտը)*; *սփռելով, spread anything over anyone or anything, cover with, մէկու մը կամ քանի մը վրայ որեւիցէ բան մը տարածել, փռել, բանով մը՝ ծածկել*: Տե՛ս սոյն բառին միւս զանազան ձևերն ու իմաստի երանգները *Sanskrit English Dictionary, by Arthur A. Macdonell, Oxford.*

Իսկ ասոր համապատասխանող պահլաւերէն բառն է.

Star, auseinander breiten, spreiten, durch Spreiten zurecht machen, պարզել, տարածել, սփռել, տարածելով յարդարել; *avanq, zu Boden strechen, գետին փռել*; *ստով, տարածել*; *նիով, hinbreiten, քանի վրայ տարածել. հասեւ Stairis, Streu, Lager, Bett, յարդանկողին, խշտիք, օթիք, անկողին, մահիճ*; *aus ir. api star; Vlg. n. p. bistar*; *հայերէն պատասխան Տե՛ս Altiranisches Wörterbuch, von Christian Bartholomae.*

Սոյն յօդուածին վերջապէսը դնելէ առաջ չեշտել կուզենք յայտնի իրողութիւն մը, որ թուի թէ տակաւին չէ հասկցուած մեր գրողներէ շատերուն կողմէ. վկայ՝ մղուած լեզուակուն ծանօթ բանավէճը. Ս.յո՛ւ.

մեր գրողներէն շատերը զեռ չեն հասկցած թէ լեզուաբանութիւնը ա՛լ գիտութեան վերածուած է: Բոլոր միւս գիտութեանց նման՝ ա՛ն ալ ունի իր հաստատուն օրէնքներն ու կանոնները: Արդարեւ զերծ չէ ան բացառութիւններէ, լուսաբանելի մութ կէտերէ եւ լուծելի կնճիռներէ. ու արդէն կա՞յ գիտութիւն մը որ զերծ ըլլայ ատոնցմէ: Սակայն լեզուաբանութեան մեզուաջան աշխատաւորներու խորաթափանց զննութեանց ու հետախուզութեանց շնորհիւ՝ հետզհետէ լուսաբանուելով ու պարզուելով են ատոնք: Եւրոպայի մէջ ամբողջական կեանքեր նուիրուած են անոր մասնագիտական ուսման: Մինչդեռ մեր մէջ — հաւանապահաբար աննպաստ պարագաներու հետեւանքով — ողբացեալ Հայր Ս. Տէրվիշեանէ վերջ՝ հազիւ քանի մը անձեր ունինք որ արժանի են ինքս նատիպ բանասէր-լեզուաբան Խիտղոսին:

Աւելի երկարել չենք ուզեր սոյն յօդուածը՝ յոսալով որ ուրիշ անգամ առիթներ կ'ունենանք անդրադառնալու լեզուաբանական սոյն օրինակ հարցերու:

ՀՌՈՂՈՆ